

Зло поруч: диявол і серійний убивця

ПАВЕЛ ЖЕВУСЬКИЙ

26 ЧЕРВНЯ 2019

У секулярному суспільстві диявола зведено в найкращому разі до історичного явища. Утілене зло вже давно вважають забобою. Принаймні так хотіли би вважати інтелектуальні еліти; але попкультура не має наміру забувати про диявола.

Джерело: Pablo Sandoval

Хто сьогодні вірить у втіленого диявола? В уособлення реального зла, яке діє у світі, спокушає людей і тягне їх на загин? Навіть деякі богослови уже вбачають у дияволі своєрідну метафору, що допомагає зрозуміти світ, але до нього не належить. Схоже думають і філософи, і письменники, і різного штибу науковці. Сучасний світ не хоче погодитися, що зло як таке є, і намагається викривлено витлумачити вчення святого Августина про зіпсуте добро.

Тікаючи від абсолютних цінностей, сучасність також відкидає ідею абсолютного зла. Сама ж людина не погана, її зіпсувало суспільство, обставини, особиста трагічна доля. Треба уникати категоричних думок і радикальних суджень. Немає абсолютного зла – і точно немає диявола. Є лише обставини, через які хороші люди чинять щось не те й не так.

Але не можна так просто позбутися диявола і зла, тож вони знайшли собі нові ніші, а точніше, цілий величезний обшир, для якого і в якому стали майже фундаментом, – попкультуру.

Попкультурний диявол

Ганнібал Лектер, Декстер Морган чи Мартін Вангер назавжди увійшли до масової культури й навіть стали її ідолами. І це не дивувало б, якби всі вони не були серійними вбивцями. За останні кілька років фігура психопата зробила карколомну кар'єру в попкультурі. Як у літературі, так і в кіно вбивці надзвичайно популярні, і нині серед детективів чи трилерів складно знайти якийсь, де не фігурував би серійний вбивця. Достатньо пригадати бодай кілька книжок, виданих останніми роками: у польській літературі це «Смерть у Бреслау» Марека Краєвського чи «Колискова для вбивці» Маріуша Чубая, у світовій – «Чоловіки, що ненавидять жінок» Стіґа Ларссона, «Крок» Геннінга Манкелля чи «Пентаграма» Ю Несбьо. Можна, до речі, зауважити, що найпопулярніші детективні романи, у яких ідеться про боротьбу з серійними вбивцями, – скандинавського походження. Трохи про це писав Міхал Вітковський у статті «Педофіл із Бюллербю» для журналу «Політика» («Polityka», 21 травня 2013 року).

Постать психопата приховує щось значно більше, ніж убивцю. Як на мене, читання детективних романів – це спроба відповісти на питання, яке завжди супроводжувало людину: «Unde malum?» – «Звідки зло?».

Як слушно зауважує Маріуш Чубай у праці «Етнолог у Місті гріхів», не можна розглядати детективний жанр лише як примітивну розвагу: це прояв колективних суспільних страхів і очікувань. На думку дослідника, на сторінках детективних історій можна знайти відбитки людських страхів і прихованих прагнень. Популярна культура вимагає більшої уваги й застосування філософсько-богословських категорій – і тоді уважне й ретельне її прочитання може чимало розповісти про психологічний стан суспільства. Особливо цікаво дивитися через призму тривог і страхів на детективи. Постать психопата приховує щось значно більше, ніж убивцю. Як на мене, читання детективних романів – це спроба відповісти на питання, яке завжди супроводжувало людину: «Unde malum?» – «Звідки зло?». А з-за фігури Ганнібала визирає зло в найрафінованішій і найвиразнішій формі – диявол.

Невипадково саме в Західній Європі, особливо в країнах, де рівень секуляризації дуже високий, друкують так багато романів із серійними вбивцями. Постать серійного вбивці стає спробою підійти – відкинувши релігійне мислення – до втіленого зла в культурі.

Історії про серійних убивць – це своєрідна соціальна психотерапія, творення фантомного сатани, перед яким можна тремтіти, умістивши в нього всі атрибути, які ми приписуємо дияволу. Цілеспрямована демонізація серійних убивць, пов'язана з ускладненням їхніх мотивів і жорстокістю поведінки, саме це й має на меті. Відстежуючи такі образи в реальній історії та в художній літературі, можна помітити виразні відмінності між ними.

Реальні серійні вбивці

Хто такий серійний убивця? Відповідь на це питання не така проста, як могло б здатися на перший погляд. На думку фахівців, серійний убивця – це злочинець, який відібрав життя щонайменше у двох людей за певний проміжок часу. Його дії відповідають певній схемі й мають конкретний мотив: отримати насолоду, позбавивши життя іншу особу. Це відрізняє серійних убивць від тих, хто вбиває через прагнення збільшити статки, для кого позбавити іншу людину життя – це лише засіб здобути гроші. Сенс учинків серійного вбивці полягає в тому, аби вбивати заради задоволення від самого вбивства.

Деякі серійні вбивці, що діяли в XIX і XX століттях, з огляду на свої вчинки й мотиви дій міцно вкорінились у попкультурі, ставши архетипними образами: наприклад, Зодіак, який майстерно водив за ніс поліцію, чи Джек-Різник. У певному сенсі вони стали еталонами для уявлень про серійних убивць.

Кримінологи, пишучи про серійних убивць у фаховій літературі, вирізняють кілька типів, що різняться мотивами. Злочинець може, наприклад, керуватися впевненістю, що це Бог наказав йому вбивати й так очищати світ від зіпсутості. Тоді його місія й мета – це звільнити суспільство від певної конкретної групи, скажімо, повій. Мотивом для іншого може бути задоволення, яке він черпає у відбиранні чужого життя. Серійні вбивці завжди страждають на психопатію, що відрізняє їх від решти суспільства. Але – і це підкреслюють фахівці – не кожен психопат це вбивця.

Серійні вбивці, які існують у реальному світі, становлять лише невеликий відсоток усього суспільства. Окрім того, вони зазвичай не наділяють своїх учинків глибоким сенсом і не дуже часто вдаються до складних ігор із поліцією, яка їх шукає. Слідства в їхніх справах рідко супроводжують таємничі ходи, характерні для більшості детективних історій.

Убивці в попкультурі

Образ, який описують кримінологи, мало в чому перетинається з тим, як серійних убивць подає культура. Ба більше, між ними є виразні відмінності. Вбивці, які діють на сторінках книжок, керуються значно складнішими мотивами. Приклад попкультури добре показує, як змінюються схеми й алгоритми. У літературі останніх років сорока складно зустріти вбивцю, який пішов би на злочин суто з матеріальних причин, роблячи з нього суто інструмент для отримання грошей. Такі мотиви були популярні, наприклад, у творах Агати Крісті. Здається, саме це має вирішальне значення для розуміння фігури серійного вбивці. Це не просто людина, яка вбиває, – це той, хто мусить убивати. У літературі до Другої світової війни вбивць зображали інакше, значно менш демонічно. Якщо вони взагалі з'являлися, то були тривіальними персонажами, які зазвичай керувалися одним мотивом – зиском; тобто не йшлося про «класичних», добре знаних нам серійних убивць. У постмодерній же попкультурі серійні вбивці найчастіше вирізняються глибокою складністю характеру й нетривіальними мотивами. Їхні злочини можна поділити на два основні типи.

Головна мета цих учинків – оспівування власної геніальності. Серійний убивця починає гру з представниками закону, заманює їх у пастки й намагається вибити з подальшої гри, водночас отримуючи максимальне задоволення від усього, що коїться. Мабуть, найупізнаваніша з таких постатей – це Ганнібал Лектер, чутливий психіатр, вишуканий ерудит, галантний і чарівний, а ще – безжальний вбивця. Образ, поширенню якого сприяла екранізація роману, надійно загіздився у світовій літературі, ставши орієнтиром для всього наряду. Крім того, «ідеальний» літературний серійний убивця має керуватися відчуттям місії – найкраще

викривленим баченням спасіння чи якимись іншими релігійними мотивами. Убиваючи, він стає скоріш антихристом, як-от Еррол Чайлдres із серіалу «Справжній детектив», планом якого було винищити цілий рід.

Секуляризовані суспільства прибрали диявола зі словника, але світ без нього виявився неповний. А раз богословського диявола забракло, довелося знайти інше середовище, де можна було б безкарно про нього писати. Попкультура стала таким середовищем.

Прямо називає речі своїми іменами цикл романів Максима Шаттама «Плюгава змова» й «Терпіння диявола». В інших детективах теза про тотожність диявола й серійного вбивці завуальована, а от у книжках цього французького письменника вона виразно проговорена. У світі є чисте зло; його розростанню сприяють поширення споживацтва й постмодернізм, поєднаний із секуляризацією. Моральне знесилення суспільства призводить до укладання «плюгавої змови», спрямованої на знищення світу, а точніше, на те, щоб віддати його до рук поганих людей. Убивці-інтелектуали (які походять зі старих добрих родів) керують підвладними їм і слабкими потворами, не здатними контролювати власних урядів. Існує також абсолютно чітка «диявольська ієрархія».

Секуляризовані суспільства прибрали диявола зі словника, але світ без нього виявився неповний. А раз богословського диявола забракло, довелося знайти інше середовище, де можна було б безкарно про нього писати. Попкультура стала таким середовищем. Вона наділила серійних убивць атрибутами, які раніше приписували дияволу. Єдина мета цих персонажів полягає в тому, аби множити зло, сіяти насильство й руйнацію; у цьому вони уподібнюються до сатани – того з християнських уявлень. Невипадково своїми діями серійні вбивці висміюють установлений світовий порядок, намагаючись, як диявол із богословських трактатів, знищити сам його фундамент. Злочин перетворюється на знущальний театр. У серіалі «Справжній детектив» ідеться про секту вуду, яка поколіннями вбивала людей; у «Розп'ятті» Кріса Картера злочинець пародійно прибиває жертв до хреста. Серійний убивця, як і диявол, знищує усе невинне й слабке – так відбувається в романах Ю Несбьо, Марека Краєвського, Максима Шаттама й багатьох інших. Він так само пародіює Бога й віддається своїм прагненням.

Нарешті, серійні вбивці схожі на диявола геніальністю. Це особливо добре показує «Колекціонер кісток» Джеффрі Дівера, «Обіцянка темряви» Максима Шаттама чи «Червоний дракон» Томаса Гарріса. Як і сатана в Біблії, вони перейняті пихою – і це стає причиною їхньої згуби. Схожість романних серійних убивць і диявола, якого самозамилування довело до згуби, дуже виразна.

За традицією, сатана – це також також ангел смерті. Це істота, через яку Всемогутній накладає кару. Попкультура не пропускає й цього нюансу. У фільмі «Сім» убивця вважає себе ангелом помсти й карає згідно з кодом семи смертельних гріхів. Часто трапляється образ серійного вбивці як Божого батога, який начебто очищує суспільство від бруду. Однак автори детективних романів вкрай рідко роблять спробу пояснити, чому серійні вбивці стали вбивцями. Вони також ухиляються від відповіді, звідки у світі береться зло в найрафінованішому вигляді. А навіть якщо хтось береться за такі пояснення, то результат виходить непереконливий. Іноді автори намагаються апелювати до психічних відхилень або до виховання в патологічному середовищі, але часто й самі розуміють, що це трохи штучний прийом, який аж ніяк не пояснює суті справи.

Звідки приходить зло?

Автори детективних історій не дають собі ради з запитанням про те, звідки походить зло. Зазвичай вони уникають прямої відповіді чи продукують страшенно заплутані версії. У попкультурі зло просто існує й дуже часто (частіше, ніж ми чекали б) утілюється. Та важливе те, що детективна література каже про нас самих як читачів, масово її спраглих. Для попкультури, призвичаєної до секуляризованого образу світу, серійний убивця стає своєрідною терапією, фантомним дияволом, який може замінити реального. Постмодернізм, релятивізуючи цінності, хотів позбутися абсолютного добра й абсолютного зла, та зло потрапило в культуру через чорний хід під маскою літературного серійного вбивці. І це лише початок розмови про втілене зло, яке вкрай реально існує у світі та проявляється не тільки в детективному романі, а й у фентезі й інших жанрах. Але це тема для іншої, безумовно, розлогішої статті.

Текст уперше опубліковано в часописі «Teologia Polityczna».

З польської переклав Олексій Браславець.

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in
/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php on line **284**